

بررسی استعاره به‌عنوان روش معنایی ساخت اصطلاحات

دکترهادی بهارلو ©

عضو هیئت علمی گروه زبان روسی دانشگاه تربیت مدرس،

تهران، ایران

barahloo@modares.ac.ir

فاطمه السادات میرلوحی

دانش‌آموخته مقطع کارشناسی ارشد گروه زبان روسی دانشگاه تربیت مدرس،

تهران، ایران

fatemeh.mirluhi@mail.ru

واژه‌های کلیدی: واژه‌سازی، معادل‌یابی، استعاره.

طی چند دهه اخیر، زبان‌شناسان همواره به اصطلاحات به‌عنوان عناصر بنیادین علم اصطلاح‌نگاری، توجه و از جنبه‌های بسیار متنوعی آن را تجزیه و تحلیل کرده‌اند. از جمله این جنبه‌ها که مکتب اصطلاح‌نگاری مسکو بسیار به آن توجه کرده، ویژگی‌های ساخت‌واژی اصطلاحات است. بر همین اساس با تلاقی علوم اصطلاح‌شناسی و واژه‌سازی، زیرمجموعه‌ای از علم اصطلاح‌شناسی به نام اصطلاح‌سازی، به وجود آمد که به بررسی نحوه ساخت اصطلاحات در مجموعه‌های واژگانی مختلف می‌پردازد. روش‌های اصلی اصطلاح‌سازی در علم اصطلاح‌شناسی روسی به پنج دسته عمده زیر تقسیم می‌شوند: صرفی، نحوی، وام‌گیری، اختصارسازی و درنهایت روش معنایی. در این کار تحقیقی قصد داریم به بررسی روش معنایی و ابزار استفاده‌شده در این روش بپردازیم.

روش معنایی به‌طور معمول به تبدیل کلمات عمومی زبان به اصطلاح اطلاق می‌شود و به همین واسطه فرایند این تبدیل گاهی با عنوان اصطلاح‌شدگی شناخته می‌شود. این روش یکی از روش‌های معمول در اصطلاح‌سازی است که شامل ساخت اصطلاحات جدید با کمک ایجاد تغییراتی در بار معنایی کلمات موجود در زبان است.

در فرایند تبدیل کلمه عمومی به اصطلاح، از ابزار زبانی مختلفی استفاده می‌شود که از عمومی‌ترین آن‌ها می‌توان به ابزار استعاره و مجاز مرسل اشاره کرد. شایان ذکر است مفهوم استعاره و مجاز مرسل در حوزه اصطلاح‌شناسی تفاوت‌چندانی با معادل این مفاهیم در حوزه واژه‌شناسی ندارند و مهم‌ترین وجه

تمایز آن‌ها را می‌توان در این دانست که در اصطلاح‌شناسی از استعاره و مجاز مرسل برای تبدیل کلمه عمومی به اصطلاح تخصصی استفاده می‌شود، اما در واژه‌شناسی کارکرد اصلی این پدیده‌های زبانی ایجاد معانی مجازی از کلمه پایه است.

والنتینا نیکالایونا پراخوراوا به‌عنوان یکی از افراد مشهور در حوزه روش معنایی ساخت اصطلاحات، استعاره را به‌عنوان مهم‌ترین شیوه تبدیل کلمه عمومی به اصطلاح تخصصی براساس شباهت شکل، محل قرارگیری و نقش آن به سه دسته تقسیم می‌کند. به عقیده این نویسنده می‌توان روش استعاری را نوعی پرکاربرد در ساخت اصطلاحات فنی، پزشکی و غیره دانست. درعین‌حال مجاز مرسل به‌عنوان روش ساخت اصطلاح از کلمه عمومی براساس مجاورت معنایی تعریف می‌شود. از میان دو نوع انتقال معنایی یاد شده در این کار پژوهشی، به بررسی انواع استعاره و مطابقت دسته‌بندی پیشنهادی پراخوراوا با اصطلاحات زبان فارسی خواهیم پرداخت.

استعاره نتیجه انتقال استعاری یعنی انتقال روساخت یک مفهوم به مفهوم دیگر بر اساس شباهت نشانه‌های این مفاهیم است (شباهت شکل، شباهت محل قرارگیری، شباهت نقش و ...).

انتقال معنا بر اساس شباهت شکل:

این روش بر اساس شباهت شکل کلمه اصلی و مفهوم اصطلاح صورت می‌گیرد؛ مثلاً کلمه پل (معادل روسی آن [most] мост) در ورزش ژیمناستیک در قالب ترکیبات اصلاح پل یا پل زدن وجود دارد. علت این نام‌گذاری شکل پل مانند بدن در جریان انجام این حرکت است. ضمن این که می‌توان از انتقال استعاری مشابهی نیز برای ساخت اصطلاحاتی همچون حرکت صلیب در ورزش ژیمناستیک و قورباغه و پروانه در ورزش شنا اشاره کرد.

از مثال‌های دیگر می‌توان به ترکیب سیب چشم [glaznoie yablaka] глазное яблоко در زبان روسی برای حدقه چشم اشاره کرد که با استناد به شباهت ظاهری حدقه چشم به سیب ساخته شده است. در کلمه لگن در زبان فارسی (معادل آن [t ac] таз) در زبان روسی) از تبدیل کلمه عمومی به اصطلاح پزشکی برای بیان بخشی از بدن که از نظر شکلی شبیه به لگن است، استفاده شده است. اصطلاح «ماده‌رشته‌ای» волокнистый композиционный материал نیز به دلیل شکل رشته-مانند این ماده برای بیان مفهوم مورد نظر استفاده شده است. از همین دست می‌توان به اصطلاحات ورقه فولاد [slaisty materia] слоистый материал (در علم مکانیک) بر اساس شباهت این ماده به ورقه و اصطلاح «چین اصلی» (علم زمین‌شناسی) به واسطه شباهت عوارض زمین با شکل اشاره کرد.

شباهت نقش‌ها:

در این روش مبنای استعاره در ساخت اصطلاح، شباهت نقشی است که کلمه اصلی در زبان عمومی و اصطلاح برگرفته شده از آن در زبان تخصصی دارد؛ برای مثال می‌توان به اصطلاح подушка безопасности [padushka bezapasnasti] در زبان روسی به معنای «بالشت محافظ» اشاره کرد که به دلیل نقش آن (ایجاد انعطاف) استفاده می‌شود. جالب توجه است که معادل این اصطلاح در زبان

فارسی (کیسهٔ هوا) نیز با روش معنایی استعاره اما از نوع استعاره شکل ساخته شده است. در اصطلاح «کمربند ایمنی» در زبان فارسی نیز از ابزار استعاره بر اساس شباهت نقش‌ها (نقش محکم‌کنندگی) استفاده شده است.

شباهت شکل و نقش:

در این مورد می‌بایست میان کلمهٔ اصلی و اصطلاح مورد نظر دو شباهت شکلی و کارکردی وجود داشته باشد. برای مثال می‌توان به اصطلاحات گره و مفصل [sharnir] шарнир (و همچنین معادل-های آن‌ها در زبان روسی) اشاره کرد که به علت شباهت شکل و نقش با مفصل انسان کاربرد نام‌گذاری شده‌اند. از نمونه‌های دیگر می‌توان به اصطلاح بازوی نیرو [plichy sily] плечо силы در علم مکانیک اشاره کرد که در آن ساخت اصطلاح بر اساس شباهت نقش و شکل بازوی انسان و ابزار مورد نظر صورت می‌گیرد.

شباهت شکل و محل قرارگیری:

در این نمونه شباهت محل قرارگیری و شکل اصطلاح و کلمهٔ پایه مدنظر قرار می‌گیرد. برای نمونه، اصطلاح بال (هواپیما) [kriol] крыло به علت شباهتی که به بال پرنده‌گان دارد و همچنین محل قرارگیری آن با استعاره از کلمهٔ عمومی زبان ساخته شده است. در مثال دماغهٔ کشتی در زبان فارسی نیز شباهت ظاهری و محل قرارگیری مبنای اصلی تبدیل کلمهٔ عمومی به اصطلاح بوده است.

References

منابع

۱. دفترچه‌های واژگان تخصصی مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
۲. Прохорова В.Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование). М.: Филологический факультет, 1996.